

INICJATYWA CZASOPISMA *EPHEMERIDES LITURGICAE* W PRZYGOTOWANIU GENERALNEJ REFORMY LITURGICZNEJ ZA PONTYFIKATU PAPIEŻA PIUSA XII

ks. Andrzej Krzystek

Idea generalnej reformy liturgicznej za pontyfikatu Piusa XII (1939-1958) dojrzała stopniowo, ale stała się wyraźniejsza, kiedy upoważniono sekcję historyczną Świętej Kongregacji Rytów (Sacra Rituum Congregatio – SRC) do podjęcia prac przygotowawczych. Sekcja miała przygotować podstawowy program do dalszej dyskusji nad istotnymi problemami reformy. To zadanie w kolejnym etapie prac powierzono specjalnie powołanej przez Piusa XII Komisji Liturgicznej¹

Podczas audiencji udzielonej kard. Carlo Salotti, prefektowi SRC dnia 10 maja 1946 roku, papież Pius XII prosił o rozpoczęcie prac związanych z generalną reformą liturgii. Na innej audiencji, udzielonej mons. Alfonso Carinci, sekretarzowi SRC w dniu 27 lipca 1946 roku postanowiono, że specjalna komisja przygotowuje konkretne propozycje planu generalnej reformy² W październiku 1946 roku wicerelator sekcji historycznej Joseph Löw, redemptorysta austriacki, rozpoczął redagowanie programu³ Prace przygotowawcze nabrały nowego rozmachu, gdy prefektem SRC został mianowany w październiku 1947 roku kard. Clemente Micara, który osobiście żywo interesował się reformą liturgiczną. Kardynał prefekt wielokrotnie referował Piusowi XII przebieg prac nad reformą, a podczas audiencji w dniu 28 maja 1948 roku zaproponował skład komisji, która miałaby jak najszybciej rozpocząć prace nad przygotowanym przez sekcję historyczną SRC materiałem. W tym samym dniu papież powołał Komisję dla reformy liturgicznej (odtąd – Komisja). Przewodniczącym został kard. Clemente Micara, prefekt SRC, a w jej skład weszli: mons. Alfonso Carinci, sekretarz SRC, Ferdinando An-

¹ A. Bugnini, *La riforma liturgica (1948-1975)*, Roma 1983, s.20.

² SRC, *Sectio Historica* nr 71, *Memoria sulla riforma liturgica*, Tipografia Poliglotta Vaticana 1948, s.6.

³ A. Bugnini, *Riforma* 20.

⁴ *Memoria* 317 (cyfra po skrócie *Memoria* odpowiada wewnętrznemu podziałowi treści przyjętemu przez autorów), a także A. Bugnini, *Riforma* 21.

tonelli OFM, relator sekcji historycznej SRC, Joseph Löw CSSR, wicerelator SRC, Anselmo Albareda OSB, prefekt Biblioteki Watykańskiej, Agostino Bea SI, rektor Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie. Sekretarzem Komisji został Annibale Bugnini CM, dyrektor i redaktor naczelny *Ephemerides Liturgicae*⁴ Z czasem powołano także kolegium konsultorów, w którego skład weszli: B. Capelle OSB, opat z Monte César, J. A. Jungmann SI z uniwersytetu w Innsbrucku i mons. M. Righetti z Genui⁵ W 1951 roku do Komisji został powołany mons. Enrico Dante, ceremoniarz papieski i sekretarz SRC, późniejszy kardynał. Od 1953 roku nastąpiła zmiana na stanowisku przewodniczącego. Kardynał C. Micara został wikariuszem papieża dla Rzymu, a w jego miejsce przewodniczącym Komisji został mianowany kard. G. Cicognani, pełniący równocześnie funkcję prefekta SRC⁶

Jednym z członków Komisji do przeprowadzenia generalnej reformy liturgicznej, powołanej przez Piusa XII dnia 28 maja 1948 roku, był wspomniany wyżej Annibale Bugnini CM (1912–1982)⁷ W chwili powołania komisji, i przez prawie 20 lat (1947–1966), kierował jako redaktor naczelny czasopiśmie *Ephemerides Liturgicae* (EL). Powstało ono w 1887 roku i uchodziło przez długi czas za nieoficjalny organ Stolicy Apostolskiej w zakresie liturgii⁸ Jako członek Komisji należał do wąskiego grona osób, które miały dobre rozeznanie o zaangażowaniu Piusa XII w dzieło reformy liturgii. Ponadto orientował się on doskonale w pracach sekcji historycznej SRC, która przygotowywała materiały dla przyszłej reformy (chodzi tu o *Memoria*). Można sądzić, że ukazanie się encykliki *Mediator Dei* (20 listopada 1947 roku) było dla A. Bugniniego potwierdzeniem nieodwracalności, jak się później okazało, wielkiego dzieła reformy liturgicznej. Redaktor *Ephemerides Liturgicae*, w kilka miesięcy po wydaniu *Mediator Dei*, odważył się na niezwykle krok. Przygotował ankietę, oficjalnie autorstwa redakcji *Ephemerides Liturgicae*, w której zwrócił się do stu wybranych specjalistów z dziedziny liturgiki (z różnych stron świata) o odpowiedź na pytania najogólniej dotyczące przyszłej reformy. Ankieta ukazała się w języku łacińskim z datą 28 stycznia 1948 roku, z dopiskiem *poufne*⁹ W zakończeniu an-

⁵ F. Dell'Oro, *Il rinnovamento della liturgia sotto il pontificato di Pio XII e Giovanni XXIII*, (w:) praca zbiorowa. Assisi 1956-1986 – Il movimento liturgico tra riforma conciliare e attese del popolo do Dio, Assisi 1987, s.222.

⁶ Zob. A. Bugnini, *L'opera del card. Gaetano Cicognani per il rinnovamento liturgico dell'ultimo decennio*, EL 76 (1962),s.130 – 133.

⁷ Memoria 317.

⁸ J. Stefański, *Abp A. Bugnini (1912–1982) promotor posoborowej odnowy liturgicznej*, RBL 36 (1983),s.330.

⁹ Oryginalny tekst ankiety opublikował prof. Th. Maas-Ewerd, *Ein kühner Schritt auf dem Wege zur Liturgiereform*, HlD 42 (1988) s.133–134. Tekst ankiety zachował się wg niego dzięki liturgiście z Bonn Th. Klauserowi, który był jednym z od-

kiety zaznaczono, iż ma ona charakter prywatny¹⁰ Redaktor A. Bugnini musiał mieć świadomość, że to przedsięwzięcie miało charakter ryzykowny, skoro sam napisał: „...w tym czasie było czymś niesłychanym dotknąć tylko jednej rubryki, a mówienie o reformie było odwagą”¹¹ Nie może, więc dziwić fakt, że ankieta została przyjęta w gronie fachowców z wielkim zainteresowaniem¹²

Oto zasadnicza treść listu i ankiety *Ephemerides Liturgicae*. We wstępie listu redakcja stwierdza, że w ostatnim czasie dość często dyskutuje się na temat reformy ksiąg liturgicznych, a wśród nich przede wszystkim *Brewiarza Rzymskiego*. Należy więc konsekwentnie podjąć to dzieło. Zostało ono rozpoczęte przez papieża Piusa X w 1911 roku bullą *Divino afflatu*¹³ Powołana wówczas komisja do spraw reformy *Brewiarza* dzieła tego nie zakończyła, czego wyrazem było oświadczenie SRC z 1914 roku¹⁴ Wskazano w nim potrzebę szczegółowych badań, aby tekst święty, czyli Pismo św., a także czytania historyczne, hymny, homilie zostały przejrane. Redakcja stwierdza, że wiele w tej dziedzinie dokonano w ostatnich czasach. Jako przykład podaje się pracę H. Schmidta, poświęconą reformie *Brewiarza*¹⁵ W końcu, redakcja odwołuje się do Piusa XII, który w swoich wypowiedziach wzywał odpowiedzialnych za liturgię do badań nad *Brewiarzem*¹⁶

Redakcja *Ephemerides Liturgicae*, biorąc pod uwagę to życzenie papieża, prosi swoich współpracowników i przyjaciół o gromadzenie sugestii, wniosków, poprawek, a przede wszystkim o odpowiedź na postawione następujące pytania:

1. W jaki sposób należy realizować reformę *Brewiarza*?
2. Jak powinna być opracowana taka reforma?

biorców listu redakcji “Ephemerides Liturgicae”

¹⁰ Tamże, s.134.

¹¹ A.Bugnini, *Riforma*,s.23.

¹² Th. Maas-Ewerd, *Ein kühner Schritt*,s.129. Np. w Niemczech jednym z odbiorców ankiety był prof. Th. Klauser. Był on członkiem komisji liturgicznej Konferencji Episkopatu Niemiec. Zaraz po otrzymaniu listu przedstawił go na forum komisji.

¹³ AAS 3 (1911),s.633 – 638.

¹⁴ AAS 6 (1914),s. 672.

¹⁵ Praca ta wydana w Lucernie 1927 roku nosiła tytuł: “Brevier-Reform. Gedenken zum künftigen Abschluss der Reform des Römischen Breviers unter Einschluss etwelcher Aenderungen im Missale“ Ze względu na swoje wielkie walory, została przetłumaczona na łacinę i wydana w EL w seryjnych artykułach w 1929 roku; H. Schmidt, *De Breviario Romano reformando commentario*, EL 43 (1929)s.20 – 43, s.157 – 170, s.304 – 319, s.367 – 391.

¹⁶ Chodzi tu szczególnie o wypowiedź papieża podczas audiencji dnia 9 czerwca 1946 roku z okazji 60-lecia EL, zob. EL 60 (1946)s.2 i 61 (1947)s.99.

3. Jakie zasady (historyczne, pastoralne, praktyczne) powinny kierować reformą?

4. Co należy wziąć pod uwagę w odniesieniu do reformy kalendarza, poszczególnych części modlitwy brewiarzowej (antyfony, psalmy, responso-ria, czytania z Pisma św., hymny, czytania historyczne, czytania Ojców) i *Martyrologium*?

5. Jakie są uwagi na temat rubryk *Brewiarza* ogólnych i szczegółowych?

6. Na co należy zwrócić uwagę, jeśli chodzi o inne księgi liturgiczne? Co musi być w nich poprawione, zreformowane, wykreślone czy też przywrócone?

Redakcja *Ephemerides* zapewnia, że odpowiedzi zostaną poddane gruntownemu studium i opublikowane. Zaznacza się, że w odpowiedziach nie chodzi o szczegółowe analizy, ale raczej o praktyczne wnioski z uzasadnionymi argumentami i motywacją.

Annibale Bugnini, pisząc po latach w monumentalnym dziele *La riforma liturgica*, stwierdza: „...ankieta wzbudziła wielkie zainteresowanie” i dalej podkreśla: „... przede wszystkim zachęciła naukowców do badań nad reformą”¹⁷ Ankieta półurzędowego rzymskiego pisma liturgicznego była odczytana, przynajmniej przez przedstawicieli Ruchu Liturgicznego, jako krok w kontynuacji reformy liturgicznej, którą wraz ze śmiercią Piusa X (1914) odłożono *ad acta*. We wprowadzeniu do *Ephemerides Liturgicae* na rok 1948, zatytułowanym *In annum 1948 praeloquium*¹⁸, A. Bugnini wyraźnie potwierdził, że starania papieża Piusa XII o reformę liturgii należy traktować jako kontynuację tego, co rozpoczął Pius X. Autor odnosi się do pisma SRC z dnia 15 maja 1912 roku skierowanego do biskupów, w którym kongregacja wyraża opinię: „...potrzebny jest czas przynajmniej trzydziestu lat, aby zakończyć reformę *Brewiarza*”¹⁹ W *Praeloquium* A. Bugnini przedstawił następujące wnioski:

- zamierzony w 1911 roku czas reformy dawno minął;
- zakończenie reformy *Brewiarza* jest wciąż aktualne;
- problem reformy *Brewiarza* pojawia się w publikacjach i dyskusjach najczęściej;
- nowe tłumaczenie psalmów dało nadzieję na szybkie podjęcie dalszych prac reformatorskich;
- reforma w 1914 roku została odłożona z braku dostatecznych wydań źródeł krytycznych – do chwili obecnej wiele osiągnięto w tej dziedzinie;

¹⁷ A. Bugnini, *Riforma* s.23.

¹⁸ EL 62 (1948) s.3 – 5.

¹⁹ Dekret SRC nr 4291.

– studia nad *Brewiarzem* H. Schmidta²⁰ i wypowiedzi papieża Piusa XII z lat 1946–1947 wskazują potrzebę realizacji reformy.

Powyższe wnioski prowadzą do zasadniczego stwierdzenia, że trzeba podjąć trudne zadanie reformy liturgicznej i zrealizować ją w praktyce. Ankieta redakcji *Ephemerides Liturgicae* z 1948 roku z pewnością może być zaliczona do ważnych kroków w realizacji tego zadania.

Wiadomość o przeprowadzeniu ankiety dotarła do publicznej wiadomości w 1949 roku po opublikowaniu przez A. Bugniniego artykułu *Per una riforma liturgica generale*²¹ Autor ogólnie informuje w nim o inicjatywie redakcji, nie podając treści pytań. Oznajmia jedynie, że redakcja zwróciła się z prośbą do swoich współpracowników i przyjaciół o wnioski, sugestie oraz propozycje dotyczące reformy liturgii. Nadesłane odpowiedzi zostały przez A. Bugniniego opracowane, usystematyzowane i podane do publicznej wiadomości w cytowanym wyżej artykule.

Redaktor naczelny, A. Bugnini, chcąc umotywić inicjatywę *Ephemerides Liturgicae* ujawnioną w ankiecie, odwołuje się do aktualnego klimatu teologiczno-pastoralnego, sprzyjającego reformie liturgicznej. Ważne tu jest – zaznacza redaktor – zwłaszcza osobiste zaangażowanie papieża, który podejmując reformy kontynuuje dzieło zapoczątkowane przez Piusa X. Świadczą o tym nowe tłumaczenia psalmów, a także wypowiedzi papieża zachęcające do prac nad odnową liturgii. Te motywy, zdaniem autora, zdecydowały o inicjatywie *Ephemerides Liturgicae*. Do wyrażenia opinii redakcja zaprosiła reprezentatywne gremium: profesorów uniwersytetów i seminariów, duszpasterzy, dyrektorów stowarzyszeń, członków zakonów i zgromadzeń, misjonarzy²²

Napłynęły licznie odpowiedzi. Były one treściowo i objętościowo różne - od zachowawczych do bardzo postępowych; od krótkich wypowiedzi, po obszernie wypracowania. Dlatego opublikowanie wyników nie jest możliwe. Intencją autora było przedstawienie możliwie ścisłego sprawozdania i sformułowanie ogólnych wniosków, by w końcu wyrazić swój pogląd. Redaktor A. Bugnini ogranicza się, jak sam zaznacza, do wniosków dotyczących reformy generalnej i reformy *Brewiarza*²³ Trzeba w tym miejscu zauważyć, że porządek tematyczny w artykule pokrywa się z porządkiem przedstawionym w *Memoria*²⁴ Jak wytłumaczyć to zestawienie, skoro wydanie *Memoria* objęto ścisłą tajemnicą? Ten fakt można wyjaśnić, analizując

²⁰ Por. przypis 15; H.Schmidt, *De Breviario...*, dz.cyt., s.20-43.

²¹ EL 63 (1949), s.166 – 184. Streszczenie tego artykułu ukazało się w języku polskim, zob. A. Naumczyk, *Ogólna reforma liturgiczna*, RBL 3 (1950) s.365 – 373.

²² A. Bugnini, *Per una riforma*, s.166.

²³ Tamże, s.167.

²⁴ Prace nad *Memoria* zakończono w grudniu 1948. Artykuł A. Bugniniego został napisany w marcu 1949, a *Memoria* przedstawiono Piusowi XII dnia 22 lipca 1949 r.

epilog do *Memoria*. Relator generalny F. Antonelli OFM składa podziękowanie A. Bugniniemu, jako członkowi Komisji, za korektę materiału, a przede wszystkim za opracowanie indeksu analitycznego do *Memoria*²⁵ A zatem A. Bugnini, poprzez swój artykuł i porządek tematyczny w nim zawarty, przedstawił publicznie schemat *Memoria* w taki sposób, aby nie wyjawiać prac SRC, które przebiegały *sub secreto*. Redaktorowi chodziło o to, by porządek tematyczny wynikał z przeprowadzonej ankiety *Ephemerides Liturgicae*. Można domyślać się, że A. Bugniniemu nie zależało tylko na zachowaniu logicznego porządku w omawianiu problemów generalnej reformy liturgicznej, ale także o wstępną dyskusję kompetentnych osób na tematy reformy. W ogólnym zarysie układ tematyczny przedstawiał się następująco: zasady reformy, klasyfikacja świąt i kalendarz, *Brewiarz* i jego poszczególne części²⁶ W tym miejscu ograniczymy się do wskazania ogólnych zasad reformy.

Redaktor A. Bugnini, zgodnie z tytułem swojego artykułu *Per una riforma liturgica generale*, opowiada się za reformą generalną. Wyjaśnia, że reforma częściowa nie przyniesie oczekiwanych rezultatów. Również za czasów Piusa X uważano, że stopniowo można dojść do reformy ogólnej, której z różnych przyczyn nie podjęto. Wówczas problemy związane z duszpasterstwem były nieporównywalne z aktualnymi, które są tak zawiłe, że nie można pozostawić ich bez rozwiązania. Liturgia, stanowiąca żywy organizm Kościoła, nie może być niezrozumiałym archaizmem. Dlatego tylko reforma generalna liturgii może być brana pod uwagę²⁷. Jeżeli reforma liturgiczna ma być organiczna, logiczna i trwała, dla jej realizacji należy kierować się następującymi zasadami²⁸

– Teza. *Melior est conditio possidentis*. Pierwszeństwo przyznaje się temu, co już istnieje, tzn. tradycji, którą należy uważać za dobrą, a nie starać się wykazywać, że jest złą lub przynajmniej mało użyteczną.

– Antyteza. Wzorcem jest zwięzłość i prostota Modlitwy Pańskiej.

– Synteza. Trzeba więc wziąć pod uwagę jedno i nie zapominać o drugim, tzn. zachować tradycję i nie bać się uproszczeń.

Zdaniem A. Bugniniego, w fazie początkowej reformy nie można mnożyć zasad, ale troszczyć się o ich zwięzłość i jasność. To rubryki mają podążać za tekstem, a nie odwrotnie. W ten sposób można tworzyć, dodając nowe rubryki, kodyfikację metodyczną²⁹ W dalszej części A. Bugnini przechodzi do wniosków i opinii dotyczących klasyfikacji świąt, kalendarza i *Brewiarza*. Kończy stwierdzając optymistycznie, że wszystkie projekty są

²⁵ Memoria – Epilog.

²⁶ Por. *Memoria* 21 i 185.

²⁷ A. Bugnini, *Per...*, dz.cyt., s.167.

²⁸ Zasady te formułują respondenci ankiety *EL*, zob. Tamże, s.168.

²⁹ Tamże, s.168.

zyczliwym uzewnętrznieniem pragnienia odnowy, która posłuży dobru duchowemu duchowieństwa i świeckich³⁰

Artykuł A. Bugniniego, *Per una riforma liturgica generale*, potraktowano w szerokich kręgach liturgistów jako znaczące wydarzenie. Pius Parsch, który wiedział o ankiecie, wyrażał nadzieję na szybkie podjęcie odnowy całej liturgii³¹ Johannes Wagner uznał ankietę, po wydaniu *Mediator Dei*, za drugi sygnał z Rzymu i wezwanie do podjęcia studiów związanych z reformą liturgii. Napisał on: „Fakt, że Rzym zdecydował się po upływie trzydziestu lat na podjęcie na nowo reformy liturgii, został podany współpracownikom pisma *Ephemerides Liturgicae* do wiadomości poufnym listem redakcji z 28 stycznia 1948 roku”³² Sam A. Bugnini uważał ankietę za „...pierwszy znak alarmowy, że coś (w sprawie reformy liturgicznej) się ruszyło”³³

Należy uznać za dzieło Opatrzności fakt, że młody (wówczas 35-letni) redaktor naczelny *Ephemerides Liturgicae* został powołany jako członek Komisji, która z woli Piusa XII miała przygotować program generalnej reformy liturgicznej. Jako osobę kompetentną poproszono A. Bugniniego o ścisłą współpracę z sekcją historyczną SRC. Dzięki temu renomowane, półurzędowe czasopismo liturgiczne Stolicy Apostolskiej, którym kierował, posiadało ważne informacje i właściwą orientację, co w konsekwencji pozwoliło w sposób przemyślany wyprzedzać oficjalne działania kościelne, a przez nowe impulsy dobrze przygotować grunt przyszłej reformy. Wielką zasługą A. Bugniniego jest włączenie, poprzez publikacje naukowe, szerokiego grremium osób kompetentnych i rozumiejących liturgię w dzieło jej odnowy. Warto tu przypomnieć autorów, którzy włączyli się do dyskusji nad reformą liturgiczną na łamach *Ephemerides Liturgicae* w roku 1949 i później: P. Salmon, Th. Klauser, P. Bayart, I. Pizzoni, B. Capelle, A. Chavasse, J. Löw, J. K. O’Conneli, V. Raffa, A. Bea, F. Antonelli, A. P. Frutaz i wielu innych.

Wszechstronna działalność A. Bugniniego na rzecz reformy, która pełniej objawiła się w pracach soborowych pozwala tytułować go wielkim promotorem odnowy liturgicznej XX wieku. Dzięki jego kompetencji i zaangażowaniu w prace *Consilium*, a następnie od 1969 roku, jako sekretarza w nowo powstałej z SRC Kongregacji do Spraw Kultu Bożego, reforma liturgiczna była wdrażana w życie Kościoła. W latach 1969–1975 pod kierunkiem A. Bugniniego zredagowano niemal wszystkie księgi liturgiczne (bez nowych ksiąg liturgicznych nie można realizować żadnej odnowy liturgicznej)³⁴ W roku 1972 pozycja sekretarza kongregacji została umocniona przez

³⁰ Tamże, s.184.

³¹ Th. Maas-Ewerd, *Ein kühner Schritt*, s. 143.

³² J. Wagner, *Liturgiereform – Irrweg oder Notwendigkeit? Wie es zur Messreform kam*, (w:) praca zbiorowa pod red. P. Stockmeier, *Konflikt in der Kirche. Droht eine Kirchenspaltung?*, Düsseldorf 1977, s.30.

³³ A. Bugnini, *Riforma*, s.23.

³⁴ Prace *Consilium* i sekretarza A. Bugnini przedstawił J. Stefański, Rola „Consi-

nadanie mu godności arcybiskupiej. Na skutek różnych kontrowersji wokół reformy liturgicznej abp A. Bugnini w 1975 roku, został mianowany Pro-nuncjuszem Apostolskim w Teheranie. Kardynał A. Casaroli, Sekretarz Sta-nu, przemawiając nad grobem abpa A. Bugniniego w 1982 roku, streścił je-go życiorys w słowach, iż był to miłośnik i przyjaciel liturgii – *cultor et amator liturgiae*³⁵

ks. Andrzej Krzystek

lium” w posoborowej reformie liturgicznej, STV 23 (1985) nr 2, s.291 – 310.

³⁵ J. Stefański, *Abp A. Bugnini* 334. Grupa 34 najbliższych współpracowników abpa Bugniniego z okazji jego 70-lecia urodzin, dedykowała mu źródłowe opracowanie aktualnej reformy liturgicznej, zob. P. Jounel, R. Kaczynski, G. Pasqualetti (i inni), *Liturgia opera divina e umana. Studi sulla riforma liturgica*, Roma 1982. W pracy tej zamieszczono bibliografię A. Bugniniego, ok. 300 pozycji z lat 1939-1981. W tej jubileuszowej księdze jest również artykuł J. Stefańskiego (w latach 1970-1973 pracownika Kongregacji Kultu Bożego), *Von der Letzten Ölung zur Krankensalbung. Schwerpunkte bei der Redaktion der neuen Ordnung für die Krankensakramente*, s. 429 – 452.